

16. Держархів служби безпеки у Сумській обл., ф. П-13448, спр. 1971.
17. Держархів Житомирської обл., ф. Р-3409, оп. 1, спр. 2.
18. Абрамович П. Другий з'їзд польських бібліотекарів і четвертий польських бібліофілів у Познані // Журнал бібліотекознавства та бібліографії. – К., 1930. – № 4.
19. Держархів Житомирської обл., ф. Р-3409, оп. 1, спр. 1, 3–5.
20. Держархів Житомирської обл., ф. Р-3409, оп. 1, спр. 3.
21. Держархів Житомирської обл., ф. Р-3409, оп. 1, спр. 5.

Matseliukh K.S. Volyn in the research of Petro Abramovych. In the article is analyzed the research of Volhyn in the works of P. Abramovych, is made the classification of the main directions of his research.
Key words: P.N. Abramovych, research, Volyn, Volyn State Research Museum

С. М. Ховрич

НАУКОВІ ВІДРЯДЖЕННЯ ОСВІТЯН ЗА КОРДОН ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ (друга половина XIX – початок XX ст.)

На основі критичного аналізу джерел, висвітлено окремі аспекти наукових відряджень за кордон вітчизняних вчених у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: освіта, університет, інститут, наука, науковець, відрядження, Україна

Історія становлення і розвитку системи наукових відряджень потребує особливої уваги та вивчення. Адже досягнення минувшини можуть бути творчо використані за сучасних умов реформування системи освіти та науки в Україні. Певний внесок у висвітлення історії наукових відряджень здійснили С. Роддественський, В. Лейкіна-Свірська, Є. Степанович, Г. Любіна, В. Онопрієнко, С. Ховрич та ін. Однак означена проблема дотепер залишається мало дослідженою, що вимагає зусиль відповідних фахівців для її подальшого студіювання. Мета цієї статті – на основі критичного аналізу доступних джерел, проаналізувати окремі аспекти наукових відряджень за кордон вітчизняних вчених у другій половині XIX – на початку XX ст.

Як відомо, у деяких сферах науки українські вчені випереджали дослідників Заходу. Хоча в ряді питань вітчизняні науковці обмежилися творчим засвоєнням зарубіжних надбань. Взаємовплив різних наукових систем, безумовно, мав плідні результати. Звідси, українська освіта та наука, поступово долаючи труднощі, інтегрувалися у міжнародну систему. На початку XXI ст. цей досвід минувшини набув особливого значення для України. На жаль, українські вчені не змогли у XIX – на початку XX ст. піднятися до рівня провідників науково-технічного прогресу людства. Однак це була не їхня вина, що склалася ситуація, коли колоніальний статус українських земель гальмував усі сфери суспільного та культурного життя країни. Тим більше на той момент інтелігенція ще не усвідомлювала до кінця власну індивідуальність [1].

Слід зауважити, що саме наукові відрядження відіграли важливу роль у встановленні надійних і тривалих зв'язків українських учених з авторитетними науковими школами. Адже «наукові відрядження у другій половині XIX – на початку XX ст. були важливою формою обопільного спілкування між представниками різних країн. Це була пряма, безпосередня, корисна для обох сторін форма спілкування і передачі цікавих наукових новин» [2, 45]. З цього приводу, цілком слушно констатує російський дослідник Р. Ельмуратов: «Відрядження за кордон з науковою метою були важливою

складовою у розвитку російської науки XIX – початку XX ст.» [3]. Безсумнівно, сказане стосується й української науки, оскільки Наддніпрянська Україна на той час входила до складу Росії. Звісно, провідні університети та інститути Російської імперії виборювали більшу квоту наукових відряджень для власних співробітників. Стосовно українських вишів, доречно згадати Харківський, Київський університети та деякі технічні інститути.

Назвемо конкретні приклади. З 10 травня до 20 серпня 1898 р. відправлено за кордон, з науковою метою екстраординарного професора кафедри гігієни університету св. Володимира В. Орлова [4]. Для вдосконалення професійних навиків рекомендовано відправити до Західної Європи з 15 травня 1898 – до 15 травня 1899 рр. прозектора при кафедрі патологічної анатомії В. Недельського. Керівництво фізико-математичного факультету Київського університету зацікавив зокрема проект програми закордонних досліджень очільника вітчизняної школи цитології та ембріології рослин, ботаніка С. Навашина. До речі, 1899 р. його запросили читати в Київському політехнічному інституті курс морфології та систематики рослин [5, 34–35].

За кошти Російської академії наук, ординарний професор кафедри ботаніки С. Навашин збирався провести дослідницьку роботу в ботанічному саду о. Ява, періоду тропічної вегетації. Хронологічні рамки подорожі охоплювали період з 1 жовтня 1898 – до 1 липня 1899 рр. Академія високо оцінила задум українського вченого, погодившись, щонайголовніше, профінансувати його майже річне відрядження. Звісно, спостерігалися тенденційність й вибірковість у фінансовому забезпеченні, визначених владою, наукових тем. Натомість, зважаючи на сучасний стан науки, імперська політика у цій сфері з усіма її недоліками – повчальний приклад, котрий нинішнім можновладцям не варто ігнорувати.

На стажування за кордон відправлялися і медики, що також підвищувало їхній фаховий рівень. Наприклад, закордонне відрядження з науковою метою одержали: відомий лікар, ординарний професор кафедри терапевтичної госпітальної клініки К. Трітшель, заслужений професор кафедри та її завідувач фармакології К. Гейбель, ординарні професори: кафедри лікувальної діагностики, всесвітньовідомий вчений Ф. Леш, кафедри нервових і душевних хвороб, визначний психолог у галузі дитячої психології І. Сікорський, кафедри анатомії, знаний фахівець М. Тихомиров, кафедри загальної патології, засновник київської школи патологів В. Подвисоцький, екстраординарний професор кафедри часткової патології та терапії, один із засновників київської терапевтичної школи В. Образцов та ін.

Не можна не згадати представників інших спеціальностей, котрі відправлялися за кордон, а саме: ординарні професори кафедри прикладної математики, майбутній ректор Одеського політехнічного інституту Г. Суслов, кафедри фізики, майбутній ректор КПІ та Кубанського університету Г. Де-Метц, кафедри чистої математики, член ряду іноземних математичних товариств П. Покровський, кафедри мінералогії і геології, знаний вчений П. Венюков. До цього додамо список менш відомих дослідників, які отримали дозвіл на відрядження: позаштатний асистент при кафедрі гігієни (одна з перших університетських гігієнічних кафедр у Європі [6, 118]) Л. Дубицький (1 червня – 15 серпня 1898 р.), на літній канікулярний час – ординарний професор кафедри терапевтичної факультетської клініки В. Чирков, доктор медицини О. Ліндстрем [7, 8–17зв., 23–24, 37–45]. У Бреславі та у деяких містах Німеччини з тією ж метою вирішив побувати позаштатний ординар, лікар О. Гаусман [8, 66–70].

Маршрут вищезазначених претендентів пролягав переважно через Західну Європу. Міністерство народної освіти Російської імперії підтримало ряд викладачів у їхньому бажанні прислужитися науці. Хотілося б відзначити і те, що постійне недофінансування освіти примусило декого із дослідників розраховувати лише на ресурси приватного характеру. У кількісному відношенні відрядження до Азії дещо поступалися «європейським». Це можна пояснити кількома чинниками: значна відстань, а відтак, більші фінансові витрати. Ось чому Західна Європа була значно доступнішою для дослідників. Попри те, Азія все ж приваблювала декого з них як важливий історико-географічний регіон світу.

Так, уже згадуваний професор ботаніки С. Навашин і ентомолог В. Караваєв передбачали провести на о. Ява зоологічні дослідження. Від дослідів очікували неабияких результатів [7, 51–55]. Грунтовний звіт про дослідження на Яві (1898 р.) останній виклав у фундаментальній праці «Поїздка на острів Яву (враження натураліста)» (1900) [9]. З цього приводу доречно навести цитату із автореферата дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук М. Корман «Науковий доробок В. Караваєва в галузі зоології та гідробіології (кінець XIX – перша третина XX ст.)»: «Слід зазначити, що життєвий шлях В. Караваєва наповнений яскравими подіями та цікавими подорожами. Йому вдалося відвідати різні країни світу, познайомитися з його розмаїтою природою, з народами, їх звичаями та особливостями. Свої враження науковець відобразив у численних нарисах, художніх творах, наукових статтях та монографіях» [10, 10].

На наш погляд, головними результатами наукових пошуків українського зоолога на о. Ява стали: набутий досвід під час роботи в бейтензоргському саду тропічної рослинності (нині – м. Богор, Індонезія, на заході о. Ява) і місцевих лабораторіях; вирішення ряду важливих зоологічних завдань (зібрано матеріал для аналізу генезису деяких представників тваринного світу); зібрано багату колекцію фауни, поповнену тваринами з островів Яви і Сінгапура.

З першого ж дня природа Яви полонила В. Караваєва своєю незвичайною чарівністю. Багатство флори та фауни цього краю не могло залишити байдужим натураліста, знавця душі природи. Хоча, зрештою, на шляху додому він змушений був зізнатися: «Природа Цейлону справляє ще значно сильніше враження, аніж природа Яви» [9, 165–166]. Все ж таки, це були не просто слова мандрівника, який керувався, за порівняння двох країн, особистими почуттями, це була виважена оцінка авторитетного спеціаліста. Завдяки спостереженням, В. Караваєв розвіяв деякі хибні твердження. Так, він встановив, що температура тропічних міст (Коломбо, Бейтензорг, Батавія) практично не відрізняється від літньої температури частини Західно-Європейського регіону. Важлива й інша його заувага: з'ясувалося, що спека тропіків не така вже й велика, порівняно з Києвом, який за температурою випередив чарівний куточок Яви (Бейтензорг) лише на один градус [9, 53–54].

В. Караваєв високо оцінив заходи директора ботанічного саду Бейтензорга М. Трейбома, що були спрямовані на консолідацію зусиль ботаніків і зоологів. Так, голландський ботанік М. Трейб не став обмежувати доступ зоологів до роботи в лабораторіях, не перешкоджаючи їм ставити експерименти, поряд з ботаніками [9, 74]. Адже, зрештою, всі вони намагалися пізнати і вивчити природу. В праці «Поїздка на острів Яву» В. Караваєв помістив і ряд світлин, на яких відображена в усій красі природа далекої країни: тут і малайські комахи (фазміда, коник, який вдало їмітує листя), і міс-

цевий ліс, і рисові поля на окраїнах Бейтензорга тощо [9, 94, 128, 132].

Високими гуманістичними принципами керувався і патологоанатом, бактеріолог та епідеміолог, професор (до 1895 р. Харківського університету) В. Високович, погоджуючись у 1897 р. на поїздку до Індії для боротьби із жахливою епідемією, що охопила край давньої культури [1, 1]. Певна річ, відрядження мало насамперед науково-практичний характер. Багатий «живий матеріал» виявився цінним джерелом у практичному вдосконаленні В. Високовичем набутих навичок і вмінь. Різкий контраст був між мандрівкою на о. Яву одного і небезпечною поїздкою до Індії іншого. Як перший, так і другий прислужилися науці та людям. Кожен відповідав за свою ділянку роботи (і виконали вони її добросовісно). Загалом зоологічні (і не тільки) дослідження проводилися на доволі високому науковому рівні. На нашу думку, закордонні відрядження надавали можливість ученим поглибити свої знання й урізноманітнити методи дослідження.

Хотілося б звернути увагу, що під час закордонної подорожі науковець міг побувати не в одній країні. Наприклад, родоначальник київської школи хіміків-органіків С. Реформатський, професор К. Трітшель, математик і механік, ректор Київського університету (1881–1883), І. Рахманінов, професор КПІ (1917–1919 рр. – ректор), П. Єрченко та ін., подорожуючи із місця на місце, набиралися досвіду, а також встановлювали дружні та наукові стосунки з представниками ділових та наукових кіл. За відносно короткий відрізок часу основоположник вітчизняної пластичної хірургії, професор університету св. Володимира Ю. Шимановський та професорський стипендіат Москалев відвідали ряд країн Західної Європи. Так, молодий здобувач пройшов стажування у різноманітних наукових школах таких міст, як Париж, Лондон, Відень, Будапешт, Бреславль [2, 13зв.–14].

Наведемо ще приклади. З 1 квітня до 2 серпня 1906 р. перший завідувач кафедри електротехніки Київської політехніки М. Артем'єв був у відрядженні до Німеччини, Англії та Північної Америки [13, 45]. На відміну, скажімо, від Ю. Шимановського, він урізноманітнив європейську мандрівку заокеанською подорожжю. Насиченою і результативною виявилася поїздка професора І. Рахманінова. В історичному огляді «Короткого звіту про подорож професора Рахманінова» (1861) [14] скрупульозно перераховано всі населені пункти, а також озера і річки, котрі він побачив. Географія вояжу професора вражає різноманітністю. Справді, політична карта того часу як на долоні (можна сміливо вивчати Північну Америку і Західну Європу). За кількістю побачених міст, І. Рахманінов, напевно, досяг «рекордної позначки».

Нині, коли наша держава долає численні труднощі, передусім соціально-економічного характеру, від яких потерпають освіта й наука, виглядають фантастичними статистичні дані про відрядження, приміром, українського вченого-механіка І. Рахманінова, професорів Новоросійського (Одеса) університету видатного фізіолога, психолога, творця фізіологічної школи І. Сеченова та фізика, популяризатора науки М. Умова, професора Київського університету та КПІ, українського математика Б. Букреєва. Зрозуміло, не завжди і не всі науковці могли подорожувати, не зважаючи на фінансові та інші моменти.

Окрім іншого, насиченість графіку подорожі І. Рахманінова свідчить про його серйозне ставлення до власного професійного зростання. Так, він побував близько в п'ятдесяти містах, з яких досить відомими є Роттердам, Галіфакс, Бостон, Монреаль, Філадельфія,

Манчестер, Берлін, Париж, Відень, Лондон, Вашингтон та ін. [14]. В окремих із них він побував двічі та більше: чотири рази в Лондоні, двічі – в Парижі, Бостоні, Філадельфії. Професор також завітав до Гейдельберга, Карлсруе, Геттінгена, Амстердама, Балтимора, Ланкастера. Київський математик і механік почав подорож Західною Європою (Берлін), нею і закінчив (Відень). Отже, географія мандрівки І. Рахманінова охопила такі країни, як США, Канада, Франція, Італія, Німеччина, Австро-Угорщина та ін.

Таким чином, процес становлення і розвитку системи наукових відряджень потребує особливої уваги та вивчення. Взаємовплив української і світової наук, безумовно, мав важливі результати. Саме наукові відрядження відіграли помітну роль у встановленні надійних й тривалих зв'язків вітчизняних учених з авторитетними науковими школами, а також надали українцям можливість проводити на базі останніх оригінальні дослідження в різних сферах науки і техніки. Досягнення минувшини, переконані, можуть бути творчо використані за сучасних умов реформування освіти та науки в Україні.

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Ф. 170, Од. зб. 610.
2. Ховрич С.М. *Інтеграція української науки до світової спільноти (друга половина XIX – початок XX ст.)* // Дослідження з історії техніки: Зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 5.
3. Эльмуратов Р.К. *Анализ статистики научных зарубежных командировок представителей духовных академий (конец XIX – начало XX вв.)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lomonosov-msu.ru>.
4. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України), Ф. 707, Оп. 64, Од. зб. 70.
5. *Из истории Киевского политехнического института: Сб. док. и мат.* – К., 1961. – Т. 1.
6. Коцур Н. Становлення і розвиток вітчизняної гігієнічної науки в університетах другої половини XIX ст. // *Переяславський літопис: Зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2011.* – Вип. 1.
7. ЦДІАК України, Ф. 707, Оп. 64, Од. зб. 7.
8. ЦДІАК України, Ф. 707, Оп. 64, Од. зб. 4.
9. Караваев В.А. *Поездка на остров Яву (Впечатления натуралиста)*. – К., 1900.
10. Корман М.М. *Науковий доробок В. О. Караваєва в галузі зоології та гідробіології (кінець XIX – перша третина XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук.* – К., 2006.
11. *Держархів м. Києва (далі – ДАК), Ф. 16, Оп. 469, Од. зб. 168.*
12. ДАК, Ф. 16, Оп. 465, Од. зб. 5983.
13. ДАК, Ф. 18, Оп. 2, Од. зб. 8.
14. Рахманинов И. *Краткий отчет о путешествии профессора Рахманинова // Университетские известия.* – 1861. – № 2, отд. 2.

Khovrych S.M. The teachers scientific trips abroad as the important constituent of the Ukrainian science development (the second half of the 19th – the beginning of the 20th cent.). On the basis of sources analyses are revealed some aspects of the scientific trips abroad in the second half of the XIX – the beginning of the XX cent.
Key words: education, university, institute, science, scientist, dispatching, Ukraine

Т. П. Борис

СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО ХУДОЖНЬО-ПРОМИСЛОВОГО І НАУКОВОГО МУЗЕЮ (1894–1918 рр.)

У статті аналізуються процеси становлення й діяльності Київського художньо-промислового і наукового музею, визначається

роль у його розбудові Київського товариства старожитностей і мистецтв, меценатів Б. Ханенка, О. Терещенка та ін.

Ключові слова: Київський художньо-промисловий і науковий музей, Київське товариство старожитностей і мистецтв, виставкова робота, колекція, музейний предмет

У незалежній Україні функціонує значна кількість культурно-мистецьких закладів, серед яких важливе місце посідають музеї художнього профілю. Вони в особливій формі зберігають, досліджують і пропагують предметне середовище людини, репрезентують історію мистецтва від часу його появи і до сьогодення, акцентуючи увагу на мистецьких школах, що вирізняють різні країни та історичні епохи. Кожен із музейних закладів за роки свого існування накопичив відповідний досвід роботи, вивчення якого актуалізується потребою удосконалення форм діяльності, необхідністю дослідження історії музею як важливого осередку культурного життя регіону. Не є винятком й Національний художній музей у Києві, витоки якого пов'язані із Київським художньо-промисловим і науковим музеєм.

Вивчення українськими дослідниками історії вітчизняного музейництва активізувалося з 1990-х рр. У наукових розвідках останніх десятиріч знайшли відображення й окремі аспекти становлення і розвитку Київського художньо-промислового і наукового музею. Це стосується публікацій Л. Федорової (характеризує мережу Києва XIX – початку XX ст.), І. Дворкіна (прослідковує трансформацію музейної справи Наддніпрянщини у 1805–1920 рр.), О. Доніка (розкриває добродійну діяльність родини Терещенків в Україні), О. Іванової (висвітлює процеси формування колекції виробів Києво-Межигірської фаянсової фабрики) та ін. Однак, вивчення проблеми становлення Київського художньо-промислового і наукового музею лише започатковане новітньою наукою та вимагає подальшого аналізу. Мета цієї статті – з'ясувати процеси становлення Київського художньо-промислового і наукового музею та діяльність його відділів у 1904–1918 рр.

Серед музейних закладів художнього профілю, які розгорнули свою діяльність наприкінці XIX – на початку XX ст., відомим був і Київський художньо-промисловий і науковий музей імені государя імператора Миколи Олександровича. Його становлення і діяльність залишили помітний слід у музейному та художньому житті Києва. Вперше з ідеєю створення такого музею 1880 р. виступило Київське товариство грамотності. Проте, через брак коштів та безініціативність осіб, причетних до цієї справи, згодом відмовилося від свого задуму [1]. Представниками київської інтелігенції висловлювалася також пропозиція відкриття у Києві історичного музею, з нагоди святкування 900-річчя хрещення Русі [2, 170].

Питання відкриття у місті музею обговорювалося 1888 р. на засіданні при київському генерал-губернаторові О. Дрентельні. Однак його раптова смерть призупинила розпочату справу. Лише 1894 р., за сприяння київського генерал-губернатора О. Ігнат'єва справа отримала свій розвиток. Так, 21 травня 1894 р. він скликав і провів перше організаційне зібрання, на якому були присутні губернатор Л. Томар, віце-губернатор Д. Федоров, кн. М. Репнін, історики (В. Антонович, О. Лазаревський), меценати (Б. Ханенко, А. Терещенко, В. Тарнавський, брати Бродські) та ін. Цього ж року 11 липня Київська міська дума затвердила, розроблені на зібранні комітету, пропозиції щодо відкриття у місті музею [3, 361], а також виділила приміщення для тимчасового зберігання колекцій та предметів, що мали до нього надходити. Незабаром до Київської міської думи надійшли як подарунок для майбутнього музею,